

Sheyholislami, J. (2021). Statûya Zimên û Polîtîkayên Partîyan li Kurdistanê. Mînakên Guhertoyên Behdîni û Hewramî. (Çev. Mehmet Yonat), *The Journal of Mesopotamian Studies*, 6 (2), 303-316, DOI: 10.35859/jms.2021.993360

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFO

Article Type/Makale Türü:

Çeviri / Translation

Received / Makale Geliş Tarihi: 09.09.2021

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 21.09.2021

Doi: 10.35859/jms.2021.993360

Statûya Zimên û Polîtîkayên Partîyan li Kurdistanê Mînakên Guhertoyên Behdîni û Hewramî¹

Language Status and Party Politics in Kurdistan-Iraq. The case of Badini and Hawrami Varieties

Assoc. Prof. Jaffer Sheyholislami

Carleton University, School of Linguistics and Language Studies, Assoc. Prof. / Zaningeha Carletonê, Xendingeha Zimannasî û Xebatên Zimanî, Doç. Dr.JafferSheyholislami@cunet.carleton.ca ORCID: 0000-0002-3425-5592

Wergêran ji Zimanê Îngilîzî bo Kurdî: Mehmet YONAT

Zaningeha Mêrdîn Artukluyê, Fakulteya Edebîyatê, Beşa Ziman û Edebîyata Kurdî, Dr. Mardin Artuklu University, The Faculty of Literature, The Department of Kurdish Language and Literature. mehmetyonat@gmail.com ORCID: 0000-0001-8576-7486

Ev xebat statûya du guhertoyên zimanî yên Kurdistanê Iraqê dide ber hev: Behdîni û Hewramî. Hikumeta Heremî ya Kurdistanê (HHK) herdu guhertoyan wekî guhertoyên Kurdî dibîne. Lê, herçiqas herdu guhertoyan ji bo perwerdeya bi zimanê zikmakî û naskirina resmî hewl dabin jî, tenê Behdîni karîye mafên zimên bi dest bixe. Ji bo lêkolîna sedemên muhtemel yê newekhevîya statûya van herdu guhertoyan, vê xebatê polîtîkaya krîtîk ya zimên (critical language policy) û nêrîna dîrokî ya sazûmanî (historical construction approach) bi kar anîne. Vê gotarê ev herdu guhertoyan ji çend alîyan ve dane ber hev: wekî zimannasî, pêvajoya

1 Ev gotar ji Îngilîzî bo Kurdî hatiye wergerandin. Kunyeya orjînalê gotarê ev e: Sheyholislami, J. (2017). "Language Status and Party Politics in Kurdistan-Iraq. The case of Badini and Hawrami Varieties", in Zazaki – yesterday, today and tomorrow – Survival and standardization of a threatened language, Arslan, Z. (ed.). Wien Kultur: Graz/Austuria.

pêşketina dîrokî, kevneşopîya nivîskî, têgihîştin û tevger, mobilîzasyona etnozimanî, demografi û rewşa sosyo-ekonomîk, û wekî dawî sîyaset û hêza sîyasî ya civatan. Faktora herî girîng ya ku Behdînyê dixê nav avantajê wisa dixwîyê ku têkilîya polîtîk û zimanî ya axêverên vê devokê ye bi Partîya Demokratîk ya Kurdistanê (PDK) re ku ev partî partîyek ji partîyên herî bihêz yê li HHK'yê ye.

Destpêk

Di sala 1990an de, li pey dagirkina Kuweytê ji aliyê artêşa Iraqê ve, Iraq bo çend salan bû cihê herbê . Medyaya Rojavayî Saddam Husên wekî dîktatorê herî xirab yê sedsalê nîşan da, ku wî, li gor îddîayên wan, li hember Kurdan gaza jehrî bi kar anîye û ji deh hezaran Iraqîyên din jî kuştine. Portreya nerênî ya hikumata Iraqê di salên 1990an de ewqas bihêz bûye ku bandora xwe li ser çapxaneyên meşhur ya Îngilîz Longman kiriye. Di pênaseya xala Kurd de, Frehenga Ziman û Çanda Îngilîzî ya Longman (The Longman Dictionary of English Language and Culture) (1998: 7131) wiha nivîsîye:

“Kurd bi piranî muameleya xirab dibînin û hin caran, bi taybetî li Iraqê, zimanê wan hatiye qe dexekirin...”

Ev ferheng helbet xelet bû. Ew Turkîye bû ya ku ev ziman ji derûdora qamûyî bidehan salan qedex kiribû. Iraqê qet ziman qedex nekir, qet nebe ew qedex di asta fermî de pêk nehat. Sebebê vê ne ew bû ku Saddam Husên an jî rêveberên din yê Iraqê ji rêveberên din yê dewletên cîran zêdetir xwedî tolerans bûn li hember kêmnîyê wekî Kurdan, lê sedem ew bû ku pêvajoya avakirina Iraqê ji Tirkîye, Îran û hetta ji Surîyê bi awayekî cîdî cudatir bû. Îran û Tirkîyeyê ajandayên xwe yê modernîst yê pey herba cîhanê ya yekem berdewam kirin ku li gor vê ajandayê divê ax, rêveberî, millet û çanda netewe dewletan yekaheng be (Gellner 1983; Hassanpour 1992). Wexta mijar ziman be, dewleteke neteweyî ya modern, ji nav hemû guherto û zimanan, tenê xwedîyê zimanekî di forma standart de ye. Iran û Tirkîyeyê ev polîtîqa daye ber xwe. Ev polîtîka li Surîyeyê jî bi ser ket. Lewra, bereqsê Iraqê, ew di bin mandaya Fransayê de bû û dîsa tevgera neteweyî ya Kurdî li vî welatî yan lawaz bû yan jî qet pêk nehat.

Rewşa li Iraqê gelek cuda bû. Her çiqas hatibe xwestin jî, dewleta Iraqê ji ber gelek sedeman nekarî ahenga neteweyî, dewletî, çandî û zimanî pêk bîne. Tevgera neteweyî ya Kurdî li wir têra xwe bihêz bû ku ji hêla Bîrîtanyayê ve li hember Turkîyeyê bê bikaranîn, jixwe Bîrîtanyayê li Iraqê rêveberiya mana dayî bi dest xistibû. Sala 1931ê, Iraqê, bêyî dilê xwe Qanûna Zimanên Heremî (Local Languages Law) saz kir. Li gor wê qanûnê Kurd û kêmnîyên zimanî yê din hin mafên zimanî bi dest xistin. Di nav van de, li hin hereman perwerdeya bi zimanê zikmakî jî hebû (Hassanpour 1992). Kurdîya Navendî bû zimanê heremî yê resmî li bajarên Silêmanî, Hewlêr û Kerkûkê. Wî wextî, qet behsa Kurdîya Başûr nehate kirin, ji ber ku ew guherto li derveyê herema Kurdîya têkûz (Kurdish Proper) dihate axaftin (bo mînak li Xaneqînê). Lê, her çiqas ew li herema Silêmanî dihate axaftin jî behsa Hewramî jî nehate kirin. Mirov dikare sedemên wê bi gelek awayan pênase bike, lê ez ê li vê derê behsa wan nekim. Lews ra li jêrê, qismê ku herdu guherto, Hewramî û Behdîni, dê bêne berawirdkirin ez ê behsa wan bikim.

Li herema axêverên Kurmancî an jî Behdîni, heqê wan hebû guhertoya hîlbijêre, lê li pey gelek nîrxandinên di nav nûnerên herêmên Behdîni de (wekî Duhok, Zaxo, Amêdî), wan ji bo perwerdeyê

Erebî hîlbijart. Wan “serdestî”ya Soranî qebûl nekirin û baweriya wan bi guhertoya wan tunebû ku ew ji bo perwerde û rêveberiyê têr bike. Di encama vê rewşê de, Kurdîya Navendî an jî Soranî bû yekane guhertoya Kurdî ku sûd ji mafên erênî yên zimanî wergirt pêvajoya standardîzasyona wê berdewam kir. Dîsa ev devok wekî zimanekî tam û têkûz bi taybetî li Silêmanî hate bikaranîn. Hewramî, Kurdîya Başûr û Behdîni wekî guherto û zimanên rojane yên heremî man. Salên pey re, Behdîni li Iraqê cihine bikaranînê ji bo xwe peyda kir wextê Radyoya Bexdayê sala 1958an bi Behdîni dest bi hin weşanan kir, dîsa bi weşangerî û çalakîyên edebî ve ew devok li herêma xwe berbelav bû. Gelek netewperwerên Kurd yên Iraqa wê demê, bi piranî jî axêverên Soranî, ev çalakîyên Bexdayê wekî tevgerên polîtîk yên cudaker nirxandin ku dixwestin nasnameya Kurdî ji hev cuda bikin. Di navbera salên 1970-1974an de, wexta Kurdan otonomîya polîtîk bi dest xist, Soranî li herema Behdînan wekî zimanê xebatê û dibistana nan hate qebûlîkirin. Lê li pey wextekî kin dawî li otonomîya Kurdan hat, Erebi dîsa cihê xwe yê berê wergirt. Dîsa Soranî bi Erebi re wekî zimanê xebatê li bajarê Silêmanî û heta cihekî li Erbil û Kerkûkê heta salên 1992yan hate bikaranîn (Binêre Pêvek A, ji bo nexşeya guhertoyên Kurdî yên li heremê).

Sala 1992yan, HHKyê nîvserxwebûnek bi dest xist li sê parêzgehan, anku li Silêmanî û Hewlêrê yên bi gelenperî cihê Soranîaxêvan bûn û li parêzgeha Duhokê ya bi gelenperî cihê Behdîniaxêvan e qelheya PDKê ye. Wexta em li rewşa polîtîk ya wê demê binêrin, ku Rojavayê dunyayê Iraq lenet dikir û Kurd diparastin, neteweperwerîya Kurd bilez bilind dibû. Nepêkan bû ji bo Behdîniaxêvan ku Erebi li ser tu guhertoyên Kurdî bigirin. Çi tiştê ku li hemberê vê bûya, dê wekî tişteke dij welatparêzî bihata dîtin. Di vê rewşê de, gelo divê hîlbijartana wan ya zimanî çawa bûya, Soranî an Behdîni? Gelo rewşa Hewramîaxêvan çi bû, gelo wan dê bikarîbana mafên zimanî bi dest bixistana? Ev pirs bi pirsên berfira rehtir ve eleqedar in ku divê ev di çarçoveya polîtîka û plansazîya zimanî de li ser mînaka Kurdistana Iraqê bêne pirsîn: digel zilma dewleta Iraqê li ser Kurdan, ku Kurdan heta cihekî mafên zimanî bi dest xistin, ka Kurdan bi xwe kîjan polîtîka û pratîkên zimanî bi kar anîn ji sala 1992yan ber bi vir ve? Bi gotineke din, heta kîjan radeyê û bi kîjan rêyan ve, ew, pirsgirêkên kêmîneyên HHKyê û guhertoyên ku wekî Kurdî hatîne hesibandin, çareser kirine?

Her çiqas Kurdî wekî zimanê fermî yê HHKê û Iraqê hatiye qebûlîkirin jî, ez ê nîşan bidim ka Kurdan di çareserîkirina pirsgirêkên zimanî yên li herema xwe de çawa zehmetî kêşandine. Sebebeke wê zehê metîyê ew e ku guhertoyên axaftinî yên ji hêla otorîteyê ve wekî devokên kurdî têne binavîkirin dest bi xwestina mafên zimanî kirin yên wekî bi perwerdeya bi zimanê zikmakî. Ji bo nîşandana vê tevlihevîya meseleyê, ez bi taybetî li ser du guhertoyan sekinîm, Behdîni û Hewramî. Ev herdu guherto li Iraqê jî hêla Kurdan ve têne axaftin û ev herdu varyasyon ji bo di zimanê zikmakî de perwerdehî û ji bo heta cihekî statûya resmî dest bi telebanî kirin: Behdîniaxêv di nava salên 1990î de û Hewramîaxêv di nava salên 2000an de dest bi van xwestekên xwe kirin. Lê, her çiqas Behdîniaxêvan karînan wan telebên xwe bi dest bixin û Behdîni li Duhokê bikine zimanê defakto, Hewramîaxêvan hêj nekarîne mafê perwerdeya bi zimanê zikmakî ji bo zarokên xwe bi dest bixin (Bnr. Sheyholislami 2021a ji bo kampanyaya înzayê ya ji bo mafên zimanî ji bo Hewramî di sala 2006an de). Armanca vê xebatê ew e ku lêkole ka çi cure faktor bûne sebeb ku ev newekhevîya di navbera van du guhertoyên li heman heremî de pêk bîn.

Li jêrê, ez ê ewil farazîyên teorîk û metodolojîk yên vê xebatê vebêjim. Li gor wê, ez ê paşê bi ver gotina paşxaneyî dîroki ya polîtîka û plansazîya zimanî ya HHKyê ji 1992yan ber bi vir ve berdewam

bikim. Dûre, ez ê nîşan bidim ka kengê, çawa û çima Behdînî û Hewramîyan dest bi mobilîzasyona etnolînguîstîk kirine. Vê xebatê ev du guherto ji hêla çend faktorên ve dane ber hev: wekî zimannasî, pêşkentina dîrokî, kevneşopîya edebî, têngîştin û tevger, mobilîzasyona etnolînguîstîk, demografî û rewşa sosyoekonomîk, û wekî dawî polîtîka û hêza polîtîk ya civakî. Ev xebat bi hin şîroveyan ve diqek de wekî gelo ji bo paşeroja van herdu guhertoyan çi rêbaz divê bê şopandin, bi taybetî ji bo Hewramî.

2. Pirsgerikên Teorîk

Hemû guhertoyên axaftinî dikarin ji hêla ragihandin, nasname, şîrove û avakirina dunyayî ve bêne pênasekirin. Digel vê, hemû guherto xwedîyê heman statûyê nînin, hetta di nav heman welatî an jî he man gruba neteweyî/etnik de jî; wekî mînaka Kurdên Iraqê. Sebebên vê newekhevîya statûyê dibe ku ji ber faktorên dîrokî, polîtîk, sosyopolîtîk û sosyolînguîstîk bin. Her çiqas statûya guhertoyên axaftinê bandoreke biryardar li ser jîn û jîndariya guhertoyan bike jî, ne di qada cudahiya zimanî de ne jî di qada berdwamîya zimanî de çavdêriyên qadê tu piştgiriyê nadine encamên xebatên sosyolînguîstan. Pey ku zimanê xwe wunda bike, komeke çandî dikare bi dehan sal bijî. Lê ev wundabûna ziman xweê diyê encamên ciddî ye li ser xweparastina wê komê (Crystan 2000). Wundabûna zimên dibe ku bibe wundabûna hebûnên kevneşopî (Skutnabb-Kangas 2000) û yên çandî (Fishman 1999) yên komê. Pey ku ev hate dayîn, diyar e ku pêdivîya me bi van tiştan heye ka gelo kîjan faktor di kîjan kontekstê de zêdetir bibandor an jî biryardar in di bandora li ser statûya guhertoyên axaftinê de.

Di lêkolîna statûya guhertoyên axaftinê de zehmetiyek ji zehmetîyan biryardayîna wê tiştê ye ka gelo ziman çi ye û devok çi ye. Di literature polîtîka û plansaziya zimanî de, em behsa mafên devokan nakin lê behsa mafên zimanan dikin. Dewlet piştgiriyê nadine statûya devokan lê didine statûya zimaş nan (Wright 2004). Di demên modern de, esas, dewlet û navgînên wê yên îdeolojîk bi hezaran guherm toyên axaftinî wekî devok pênase dikin (wekî, Fransa, Îran, Turkîye, hwd.) ji bo ku ji aliyekî naskirina wan ya fermî red bikin û ji aliyê din wan lekedar û marjînalîze bikin. Mesela di mînaka Kurdî de, her çiqas elitên domînant yên merkezê Hewramî wekî devoka Kurdî ya herî kevnare û zelal pênase bikin jî, qîsmeke mezin yên edîbên Hewramî wekî filîlogên Rojavayî guhertoya xwe wekî zimanekî Kurdî dihesibînin. Ev rêyeke deklerasyona îhtiyaca naskirin û piştgiriyê ye ji bo guhertoya wan ya axaftinê. Ligel vê yekê, zanyarên Behdînî ku li Duhoka Kurdistana Iraqê kom bûne, zimanê xwe wekî guhertoya Kurdî dibînin. Lê wan mafên xwe yên zimanî bi dest xistine. Tê xwîyanê ku ne girîng e ka gurbek bi çi awayî xwe pênase dike an jî yên din hin caran wan bi çi awayî bi nav dikin. Ev rewşa wan ya kêmarîyê û ya di bin xetereyê de bûyîne naguherîne, wekî rewşa Hewramî. Dîsa, hin mînak hene wekî mînaka Norweçê ku du zarava ji statûya fermî sûd werdigirin. Ji bilî wê jî, mînakên bi vî awayî hene ku du guhertoyên axaftinê (wekî Sirpî-Hirvatî) di nava demê de wekî du zimanên cuda hatine qebûlkirin û statûya xwe ya serbixwe bi dest xistine (yanê, Sirpî û Hirvatî).

Gotina meşhur ya ku ji hêla sosyolînguîstîkê Yidiş Max Weinreich ve meşhûrbûyî “zimanek di- yalekteke bi artêş û bi hêzên behrî ye”, girîngiya hêza polîtîk di statûya guhertoyên axaftinî de nîşan dide. Lêkolînerên din nîşan dane ka çawa pîrsa polîtîkaya ziman çiqas polîtîk e di çarçoveya diyar- kirina statûya zimanekî de an jî formeke din ya qebûlbûna ji hêla hukumat an jî partiyên polîtîk ve. Di encamê de, polîtîkayên zimanî gelek polîtîk in (Sonntag/Cardinal 2015; dîsa binêre May 2015), ew qas ku ziman dikare wekî avaniyên polîtîk bêne dîtin (Joseph 2004). Mijarên statûya zimanî polîtîk in.

Lewra ne tenê çima biryara wan ji hêla çavkanîyên hezî ve wekî dewlet, tê dayîn, lê di heman demê de ji ber ku guherîneke di statûya wan de, bi taybetî di rewşa zimanên kêmîneyan de girêdayê hebûn an jî nebûna mobilîzasyona etnolînguîstîk e. Mobilîzasyona etnolînguîstîk xwedîyê wê potansîyelê ye ku îdeolojîya zimanî ya hegemonîk têk bibe û dikare têkilîya hêzan û loma jî kevneşopîya dewletan bêhîzur û qet bike (Sonntag/Cardinal 2015: 15).

Her çiqas xwezeya polîtîk ya polîtîkayên zimanî li ser statûyê bi bandor bin jî, gelek faktorên din hene ku bi statûya zimanî ve eleqedar in. Mesela, Sonntag/Cardinal (2015) teorîya polîtîkî wekî çarçoveyeke teorîk bi kar tîne ji bo ku biryara wê bide ka çima û kengê statûya zimanekî dibe ku biguhere. Wan dîtîye ku wexta dewlet dikeve nava krîz û guherînên mezin ev guherîn pêk tê ku di van deman de kevneşopîya dewletê dikeve nava astengê. Lê di heman demê de behsa girîngîya tevgera etnolînguîstîk jî dikin. Bi gotîneke din, ew guherîna statûya zimanî tenê wekî pêvajoyeke ji jor bandorê li jêr kirî nabînin. Vejîna Welşî mîna ke gelekî baş e ku tevgera ji binî hatî ji bo vejîna zimanî û xwesteka civatê ji bo vejîn, berdewamkinin û pêşxisina zimanî. Her çiqas piştaftina Îngilîzî li ser Welşî hebe jî ev tevger guherînên ciddî û bêemsal kirine. Rewşa dijî vê li Îrlandayê pêk hatiye (Ferguson 2006). Ji ber vî yekî, ne tenê polîtîka, faktorên din jî bandorê li ser statûya zimanî dikin. Ev faktor ev in; hejmeta axêveran bi muqayeseya civatên zimanî yên din yên di nav heman mîletî de; hêza sosyo-ekonomîk ya axêveran; yekûnîya axî û faktorên din yên demografîk (yanê, civîn û jîyîna li gundevaran an jî li beramberê wê bajar); hebûn û nebûna kevneşopîya bihêz ya edebî; asta plana korpusî û standardîzasyonê; quweta tevgera etnolînguîstîk (yanê, gelo civatek ji bo zimanê xwe statûyêke bilind telep dike an na û ka gelo ew civat ji bo van xwestekên xwe çiqas zorê didin); di dewleteke netewî de îdeolojîyên hegemonîk li hember pîrzimanî û cihêrengîya zimanî; û tevgerên hakim li hember mafên zimanî (Giles/Bourhis/Taylor 1977; May 2008). Hema hema bêîmkan e ku ev faktor di nav lîsteyekê de li gor girîngîya xwe bêne rêzkirin da ku bê nîşandan kîjan ji van faktorên xwedîyê bandora herî mezin ya li ser statûya zimanî ne. Têkilîya di navbera van faktorên û statûya zimanekî de girêdayê kontekstê ye. Ev dê bi rewşa Kurdistana Iraqê ve, bi berawirdkirina du guhertoyên Kurdî, Behdîni û Hewramî, yên li vê hikumatê ve bê ravekirin.

3. Neteke li ser Metodolojîyê

Berhevkirina statûya herdu guhertoyên axaftinê û hewlên min yên ji bo bersivdana pîrsa çima herdu guherto li HHKYê xwedîyê statûyên cuda ne bi Polîtîka û Plansazîya Zimanî ya Krîtîk (PPZK) (Critical Language Policy and Planning (CLPP)) ve tê ravekirin. PPZK li ser newekhevîya statû û jîndarîya guhertoyên axaftinê disekine. Bi awayekî spesîfîktir, ev xebat ji nêrîna dîrokî-avanîyê sud werdigre ku;

...ferz dike ku xebatên polîtîkaya zimanî mîsoger polîtîk in (û ihtîyaciya wan) bi têngîştina xwezaya polîtîk ya pêvajoya polîtîkaya zimanî (û) analizên aşîkar yên têkilîyên di navbera polîtîkaya ziman û pêvajoyên sosyodîrokî yên wekî koçberî, avabûna dewletan û tîkçûnên polîtîk hene (Tollefson 2006: 49).

Daneyên vê xebatê di deh salên dawî de hatine berhevkirin ku di wê demê de ez bi awayekî çalak li Kurdistana Iraqê li ser polîtîka û plansazîya zimanî dixebitîm (Sheyholislami 2015, 2012, 2011; Sheyholislami/Hassanpour/Skutnabb-Kangas 2012). Di salên 2012 û 2013an de, Ez li HHKYê nêzikê

neh mehan mam. Di vê demê de, ez li gelek hereman gerîyam û bi awayekî înfomal bi her cure însanan re axivîm, wekî, ajovanên texsîyan, zimannasên sepanî (applied linguists), sosyolinguîst, zanyarên polîtîkayê, mamoste, xwendekar, hem welatîyên jirêzê û bi berpîrsên bilind yê heremê yê di derbarê mijarên îdareya zimanî de xwedîyê fikr û raman bûn. Ez bi aktîvîstên zimanî yê Behdîni û Hewramî têkilîya xwe berdewam dikim. Di vê gotarê de, ez ê bêjeya Behdîni bi kar bînim. Lewra piranîya xelkên Kurdistana Iraqê ji bo vê guhertoya Kurmancî (Kurdîya Bakur) bêjeya Behdîni bi kar tînin ku ev guherto bi piranî ji hêla xelkê herema Behdînan tê bikaranîn (bi gelenperî li Duhokê). Wekî wê, ez bêjeya Hewramî bi kar tînim ku xelkê li wê alîyê vê bêjeyê tercih dikin û ji bo vê guhertoyê hin binavkirinên din jî hene (wekî, Goranî, Kakayî, hwd.)

4. Polîtîkaya Zimanî ya HHKê ji 1992yan ber bi vir ve

4.1. Guhertoyên Zimanî yê HHKê

Kurdistana Iraqê cihê hin grubên guhertoyên zimanî ne: Kurdî, Erebi, Tirkî, Suryankî, û hwd. Ji bilî Zazakî (Dimilkî, Kirmanckî) hemû guhertoyên Kurdî li Kurdistana Iraqê têne axaftin. Ew dikarin di bin pênc grubên devokan de bêne senifandin: Gruba Başûr (wekî, Feylî, Kelhûrî, Xaneqînî, hwd.) li derveyê HHKê têne axaftin wekî, li Xaneqîn û Mandilîyê. Hewramî ji hêla 25.000 kesî ve li mintiqaya Helepçeyê û gundewariyên li ser sînorê Îranê têne axaftin. Kurmancî an jî li Iraqê zêdetir bi navê Behe dîni an jî Behdînanî têne zanîn, ji hêla 1.5-2 mîlyon kesî ve bi gelemperî li Duhok û Şingalê têne axaftin. Kurdîya Navendî an jî Soranî bi 3-4 mîlyon axêverên xwe ve guhertoya herî fireh e û bi gelemperî li Hewlêr, Sulêmanî, Helepçe û Kerkukê têne axaftin.

308

4.2. Pêşnivîsa Makezagona sala 1992yan

Di sala 1992yan de, parlementoya nûavabûyî ya Kurdistanê di pêşnivîsa makezagona xwe de di maddeya heftan de polîtîka xwe ya zimanî dîyar kiriye (Kurdistan 2004). Di wir de bi vî awayî derbas dibe:

- Kurdî dê bibe zimanê fermî yê Herema Kurdistanê,
- Nivîsên fermî yê bi otorîteyên federal û heremî re têne kirin dê bi Erebi û Kurdî bin.
- Hînkirina Erebi di Herema Kurdistanê de dê mecbûrî be.
- Zimanê Turkmenan li dev Kurdî dê zimanê perwerde û çandê be. Zimanê Suryankî li dev Kurdî dê bibe zimanê perwerde û çandî ji bo kesên bi wî zimanî diaxivin.

Di vê despêkê de, her çiqas mafên zimanî yê civatên Turkmen û Suryanîyan hatibe gotin jî, cuf dahîya di nav Kurdî de hatiye danpêçkirin. Terma Kurdî di vê maddeyê de wekî termeke sîwan ji bo Behdîni û Hewramî di nav de hemû guhertoyên Kurdî hatiye bikaranîn. Ev herdu guherto li HHKê têne axaftin. Lê di rastîyê de Kurdî di vê derê de referoyê guhertoya standartkirî ya Kurdî, anku Soranî tenê dike. Mesela, ev guherto bûye navgîna hîndekarîyê ya hemû dibistanên gel, ji Helepçeyê heta Duhokê û Zaxoyê di sala 1992yan de. Ev ne rewşeke nû bû ji bo Hewremîaxêvan ku wan di dema Saddam Husên de jî Soranî li dev Erebi wekî navgîna hîndekarîyê bi kar anîbûn. Lê Soranî di dîbi

stanên gel de ne bibû navgîna hîndekarîyê ne jî bibû derseke hînbûyînê li Duhokê; qet nebe ji 1974an ber bi vir ve nebibû. Piraniya Mamosteyan Soraniya standart û edebîyata wê nedizanîn û ew bi piraniya Erebi dizanîn. Kêmbûna çavkanîyan jî bo hînkirina Sorani bi awayekî efektîf, bi dijberîya Soraniyaxêv û Behdîniyaxêvan ve wexta hate ber hev (muhtemelan jî dijberîya polîtîk hatibû), berxwedana li hember hebûna Sorani li mintiqê jî nû ve sor kir. Ez ê zêdetir hurgilîyan li jêr bidim.

4.3. Mînaka Behdîni

Berxwedana Behdîniyaxêvan li hember hegemonyaya Sorani li Duhokê heta sala 1996an jî ber du sebeban xwe neda der. Sebebê ewil, zanayên Behdîni hewcedarê demê bûn jî bo amadekirina kereşe teyên hîndekarîyê û wan jî bo Behdîni hin planên gewdeyî yê bîngêhîn çêkirin (wekî, amadehiya pirtûkan, pirtûkên dersê, pirtûkên gramerê û ferheng). Qet nebe divê wan amadehiyan têra hîndekarîya di dibistanan de bikira. Sebebê duyem, PDKyê elîtên Behdîni îqna kirin ku jî bo xatirê yekîtiya Kurdan şikayetên xwe dayînine alîkî.² Sebebê duyem di salên 1994an de bandora xwe wunda kir jî ber herba navxweyî ya di navbera Yekîtiya Niştîmanî ya Kurdistanê (YNK) û PDKyê de. Bi alîkarîya hukumeta merkezi ya Iraqê PDKyê karî Hewlêra paytext jî YNKyê bistîne û YNK ber bi Silêmanîyê ve bişiqitîne ku qeleya Soraniya Standart bû li Iraqê. Di encama vê de, HHK jî hêla du rêveberîyan ve hate dabeşkirin (1997-2002): yek li Silêmanîyê jî hêla YNKyê ve û ya din jî hêla PDKyê ve li Erbilê ku Duhok jî di nav de bû. Statûya Sorani wekî guhertoya Kurdîya standart li Hewlêra paytext lawaz ket wextê ew der jî hêla PDKê ve hate rêvebirin.

Wext jî bo Behdîniyaxêvên Duhokê gelek guncav bû jî bo rêveberîya PDKê ya li Hewlêrê îqna bikin jî bo perwerdeya bi Behdîni li wê heremê. Di sala 1997an de wezaretê perwerdehiyê ya HHKyê qomî syonek jî bo vê ihtîmalê peywirdar kir. Di sala 1998an de, Serokê Heremê yê wê demê Nûrî Saways memorandumek îmza kir ku li gor wê Behdîni dikaribû bibûya navgîna perwerdeyê di dibistana seretayî de jî pola yekî heta ya çaran. Di sala 2002yan de, parêzgeha Duhokê xwest di hemû astên dibistana seretayî de bi Behdîni ders bê dayîn. Ev ew wext bû ku PDK û YNK li parlamentoya Hewlêrê bi hev re dixebitîn. Wê gavê, Akademîya Zanistê ya Kurdistanê bê dilê xwe be jî destûra Behdîni jî pola pênc û şeşan jî da, lê bi wê şertê ku li dev Behdîni, Sorani jî hîn bikin.

Gav bi gav, xwestekên jî bo Behdîni di perwerdeyê de li derveyê Duhokê jî derketin meydanê. Mesela, di sala 2005an de, pênc xwendekarên Zanîngeha Soranê ya li Hewlêrê, destûra nivîsîna teza doktorayê bi Behdîni xwestin. Dekanê Enstîtuya Zanistên Civakî ev xwestek red kir. Lê, çima Soran ciheke jî cihên herî bi hêz yê PDKyê bû, xwendekar karîna vê xwesteka xwe bi alîkarîya nûnerên PDKyê ve bi dest bixin. Di sala 2008an de, Yekîtiya Rêveberîya Duhokê û heyeta heremî ya perwerdeyê jî Hewlêrê xwest destûr bidin ku di polên 7-9an de jî bi Behdîni perwerde bê dayîn. Wezaretê Perwerdeyê ya HHKyê jî Akademîya Kurdistanê ya ku jî hêla endamên YNKyê ve dihate rêvebirin, xwest ku li ser vê xwestekê şîroveyên xwe bişînin. Her çiqas Akademîyê li dijî vê xwestekê şîret dabe jî, Duhokê bi awayekî serkeftî karî ev xwestek bi dest bixe. Di sala xwendinê ya 2014-2015an de, Behdîni li parêzgeha Duhokê bû navgîna perwerdeyê di hemû astên dibistan, zaningen û kolejan de. Dîsa ew bû zimanê xebatê ya vî bajarî, zimanê sektora taybet û medyayê.

2 Endamên malbata Barzanîyan ku PDKê birêvedibin axêverên zikmakî yê Behdîni ne û jî wê mintiqê tîn. Dîsa piraniya wan hakimê axaftina bi Sorani ne.

4.4. Mînaka Hewramî

Nêzîkê 100.000 Hewramîxêv sedî heftê û pêncê wan li Îranê û yê mayî jî li Iraqê dijîn. Yên Iraqê bi gelemperî li parêzgeha Helepçeyê û nêzîkê sih gundên xwe ve li nêzîkê sînorê Îranê dijîn. Ji wê heremê re Hewremana Lahun tê gotin (Hewramana Lahun aleyhê Hewramana Text û hwd. ye). Serdestî ya Soranî û qebûlkirina wê wekî zimanê standart qasê ku tê xwîyanê nebûye sebebê tu berxwedanekê di nav civata Hewramîxêv de. Sebebê bingehîn yê vê ew rastîye ku li gor wan tu tişt nekuherîye. Di wextê Saddam Hûsên de jî, wekî perçeyê parêzgeha Silêmanîyê, Hewramîyan Soranî wekî navgîna perwerdeyê bi kar dianîn. Zanyarên Hewramî reqabeta di navbera Behdînî û Soranî de dizanîbûn û dîsa dizanîbûn ku di dawîya salên 1990î û destpêka salên 2000an de Behdînî cihê Soranî girtîye û ew bûye zimanê defakto li parêzgeha Duhokê. Aktivîst û artistên Hewramî yên li dîyasporayê dijîn li Ewropayê (bi taybetî li Skandînavyayê) dest bi pêşxistina hişmendîyeke tund ya etnolînguîstîk kiriyane. Ev tevger dibe ku di encama bibîranîna wê rastîyê de pêk hatibe ku guhertoya axaftinê ya wan jî guhertoyên din yên Kurdî cudatir e (Sheyholislami 2012).

Di sala 2006an de, wextê HHKYê makezagona xwe îlan kir, nêzîkê sê sed kes ji zanyarên Hewramî an jî endamên rêkxistinên çandî yên Hewramî ku hin ji wan li Îranê û dîyasporayê dijîyan (wekî, welatên Skandînavyayê) ji bo mafên zimanî kampanyaya înzayê dan destpêkirin. Di wê de, wan ev dixwestin;

1. Divê civata Hewramîxêv wekî kêmnîyeke zimanî û zimanê Hewramî jî wekî zimanê di bin xetereyê de bêne dîtin,
2. Divê piştgirî ji bo standardîzasyona Hewramî bê dayîn,
3. Divê piştgirî ji bo bikaranîna wê di medyayê de bê dayîn,
4. Divê ji bo Hewramîxêvan di dibistanên herema wan de piştgirî ji bo perwerdeya di zimanê zikmakî de bê dayîn.

Ev kampanya wekî cudabûneke tûj hate dîtin ji hêla îdeolojîya zimanî ya sedest ya li heremê, bi taybetî Silêmanî ev we'ez dida, miletek, wekî Kurdên Iraqê nikare ji zimanekî zêdetir xwedîyê ziyamanan be ku ev ziman wan sembolîze bike. Li gor neteweperwerên Kurd, pîranîya wan wê demê ji Silêmanîyê bûn, Hewramî Kurd bûn û wan nedikarî mafên zimanî an jî perwerdeya bi zimanê zikmakî bixwestana lê dikaribûn Soranî bi kar bianîyana (Sheyholislami 2012). Hetta hin edîben Hewramî ev kampanya rexne kirin: wan digot ev kampanya ne ji bo berjewendîyê netewa Kurd e lê hewlek e ku vê netewê ji hev dadixwe. Tiştê taybet di vê derê de ev e ku kesên ku li hemberê vê kampanyayê bûn dîsa ew kes bûn ku bi dehan salan li hember hemû cure hêzan bûn ku mafên wan yên zimanî red dikirin.

Ji ber darazîna naveroka kampanyaya înzayê, yên kampanyaker ji hêla pîranîyê ve bertekeke neyînî dîtin. Di encama vê de, yên kampanyaker gel temîn kirin ku ew jî Kurd in û welatparêz in lê di heman demê de ew mafên zimanî daxwaz dikin. Mesela, wan qebûl kir ku makezagona HHKYê encan ma berxwedana gelê Kurd e û ew refereyê Kurdistana me ya pîroz e (Sheyholislami 2012: 119). Dîsa wan îşaret kir ku Hewramî zimanek ji zimanê herî dewlemend yê Kurdî ye û ew çavkanîyeke gencîu neya edebî ye ji bo Kurdan û ew bi pîranî li Kurdistanê tê axaftin. Bi gotineke din, pey ku wan xwe

bi awayekî eşkere wekî Kurd pênase kirin û guhertoya xwe wekî Kurdî û welatê xwe wekî Kurdistan vegotin, wan perwerdeya bi zimanê zikmakî telep kirin. Dîsa, xwesteka wan ya di çarçoveya Îmtîyaza Ewropî ya ji bo Zimanên Heremî û Kêmareyan, tu wateyê ji bo HHKyê îfade nekir. Tiştê ku ew nizam nibûn ew bû ku HHK ne endamê Yekîtiya Ewropayê ye û ne jî namzedê endamtiya wê ye.

Di sala 2015an de wexta Parlemantoya Kurdistana Iraqê plana xwe ya ji bo projeya Yasaya Zimanên Pêkhateyan (Yasay Zimanê Pêk-hatekan) îlan kir, grubeke bi navê Parazvanên Zimanê Hewê ramî kampanyayeke wekî ya berê çê kirin. Pey ku wan Kurdbûna xwe dîyar kir, wan ji ber vê yekê gilî kir ku parlemenoya HHKyê, wekî dezgehên din yê heremê, ji bilî afirandina pirsgirêkan li pêşîya pêşketina Hewramî tu tiştêkî din nekirine. Wan xwest ku divê HHK pêşîya perwede bi Hewramî û bikaranîna wê di medyayê de veke (KNN 2015). Lê HHK di çarçoveya xwestekên wan de tevnegerîya. Di şûna wê de, berpirsiyaranê bersiv dan, çima HHK di serdemeke dîrokî de derbas dibe û bi gelek pirsirêkan re mucadele dike û dixwaze xwe wekî dewleteke serbixwe îlan bike, loma xwestekên bi vî rengî divê bîn paşxistin. Lê balkeş e ku Behdîniaxêvan di wextê xwe de heman bersiv standibûn, lê wan guh nedan van pêşniyazan û xwesteka xwe bi dest xistin. Di beşa bê de, ez ê li ser sebebên newekhevîya encama xwestekên herdu gruban bisekinim.

5. Berawirdkirina Mînakên Behdîni û Hewramî

5.1. Zimannasî

Bi perspektîfêke zimannasî, Hewramî wekî zimanekî cuda ji Kurdîya tam (Sorani, Kurmanci/Behdîni, guhertoyên başûr) tê hesibandin. Berfirehiya vê cudahiye dibe sebeb Hewramî wekî ne-Kurdî bê hesibandin (Mackenzie 1962, 2002). Digel vê, Behdîni wekî guhertoyeke ne-Kurdî nayê hesiban din. Lê ew wekî devokeke cuda ji Sorani û guhertoyên başûrî tê hesibandin (Haig û Öpengin 2014). Kreyenbroek (1992) Behdîni û Sorani qasê Îngilîzî û Almanî ji hev cuda dibîne, lê ew têra xwe delîlên zimannasî ji bo vê îddîaya xwe pêşkeş nake. Di vê rewşê de divê Hewramî wekî kêmineên din yê hen remê (wekî Tirkmen û Suryaniyan) ji mafên zimanî sîd wergire. Lê, Behdîniaxêv ji vê mafê sîd werç digirin ne Hewramîaxêv. Herwiha, divê li faktorên ekstra lînguîstîk bê nihêrîn ji bo bê dîtîna ka çima Behdîni di pratîkê de wekî zimanekî defakto yê resmî li parêzgeha Duhokê tê bikaranîn lê Hewramî kê mînakê wekî zimaneke mintiqayeke taybet maye.

5.2. Têgehîştin û Tevgera Axêverên Zikmanî

Hin caran têgehîştin û tevgerên endamên civatekê li hember guhertoya wan dibe ku cudahiye di statûya wê guhertoyê ya resmî û gel de derxe meydanê. Behdîniaxêv guhertoya xwe ji Kurdî cuda nabînin; pîrî wan guhertoya xwe wekî Kurdîya Kurmanci an jî Kurdîya Bakur dibînin. Berevajî, pîrî Hewramîaxêv guhertoya xwe ji Kurdîya tam (Sorani, Behdîni û devokên başûr) cuda dibînin. Wekî mînak, di kampanyayên 2006 û 2015an de wan mafên zimanî telep kirin. Di xebateke qadê yê zimannasîyê de li mintîqa Hewramanê li Îranê, pîrî axêver guhertoya xwe ya axaftinê wekî Hewramî û ne Kurdî an jî ne Kurdîya Hewremanî vedigotin (Anonby, Sheyholislami û Mohammadirad 2016). Bi gotîneke din, Behdîniaxêv guhertoya xwe wekî devokeke an jî guhertoyeke Kurdî dibînin lê Hewramîaxêv, qet nebe yê ku kampanyaya înzayan (ku li jorê behsa wan hate kirin) çê kiribûn, guhertoya

xwe ji Soranî û Behdîni cudatir dibînin. Lê dîtina guhertoya xwe wekî zimanekî mafê zimanî an jî mafên kêmineyan nedaye Hewramîyan.

5.3. Kevneşopîya Edebî

Faktoreke din ya dibe ku bibandor be di statûya guhertoya axaftinê de derece û dîroka kevneşopîya edebî ya wê guhertoyê ye. Li gor Hassanpour (1992) yê ku kevneşopîyên edebî yên Soranî, Kurmancî û Hewramî dabûne ber hev, dîwana helbestan ya herî kevnare ji hêla Mela Perîşan ve di dawîya sedsala çardehan de bi Hewramî hatiye nivîsîn. Dîwana helbestan ya herî ewil ya bi Kurmancî hatî nivîsîn ji hêla Elî Herîrî ve çend sedsal pey ya Hewramî hatiye nivîsîn. Di sedsalên 18 û 19an de hejmara berê hemên edebî yên bi Hewramî hema bêje qasî hejmara yên bi Soranî û Kurmancî bi hev re bûn. Muhe temelen sebeb ew e ku Hewramî di dadgehên mîrektîya Erdelanê de li Senendecê dihate bikaranîn. Di vê xalê de, nivîsa bi Kurmancî kêr û zêde sekinî û em qet rastî xebatên bi Kurmancî nayênê ji sedsala 18an heta dehsalên ewil yên sedsala 20an. Lê prestîj û bikaranîna Hewramî bi têkçûna mîrektîya Erden lanê ve lawaz ket û vê lawazîyê heta dehsalên dawî yên sedsala 20an dewam kir. Dîwana helbestan ya ewil ya bi Soranî ku ji hêla Mistefa Kurdî ve hatî nivîsîn pey xebata ewil ya Hewremanî çar sed salan hatiye nivîsîn. Lê ji sedsala 18an û ber bi vê gavê ve, xebatên bi Soranî dest bi serdestîyê kirine û di destpêka sedsala 20an de li Kurdistana Iraqê ev guherto bûye zimanê tevgera neteweyî ya Kurdî. Ev yek dibe ku sebebê standardîzebûna Soranî berîya Hewramî û Behdîni terîf bike. Behdîni di medyayê de cara ewil di salên 1960î de di radyoya Bexdayê û radyoya PDK ya nehênî de hatiye bikaranîn. Di vê navberê de, guhertoya nêzikê Behdîni, Kurmancî jixwe di riya standardîzasyona li ser devoka Botana başûrê rojhilatê Tirkîyê di rewşeke baş de bû. Di vê demê de, bikaranîn û fonksîyona Hewramî bi cihên taybet yên li gundên îzolebûyî û dûr yên çiyayên herema Hewremanan ve sînoardar bû.

5.4. Demografi

Her çiqas kêmbûna kevneşopîya edebî di demên modern de, di dîyarkirina statûya kêr ya Hewramî û guhertoyên din yên Kurdî de xwedîyê roleke bingehîn be jî, faktorên din yên wekî demografi jî dibe ku xwedîyê rolekê be. Mesela, wexta bi Soranî, Behdîni an jî Zazakî re tê berawirdkirin, Hewramî ji hêla nifûseke gelege kêr ve tê axaftin. Di eslê xwe de, dikare bê texmînkirin ku li gundên Helepçeya li ser sînorê Îran û Iraqê axêverên Hewramî ji 25.000an zêdetir nîne. Nifûsa Hewramîaxêvan li aliyê Îranê jî wekî 75.000an tê texmînkirin. Ji hev cudabûna civatê ji hêla du dewletan ve hêza demografîk ya vê civata zimanî kêr kiriye. Em dizanin ku yekûnîya axî xwedîyê girîngîyeke mezin e ji bo bihêzkirina yekîtiya çandî ya wê civatê û ji bo berdewamîya zimanî û hewlên mobilîzasyonê ji bo modernîzekirina axaftina wî zimanî (White 1991). Ji aliyê din ve, hem civata Soranî hem jî ya Behdîni di sedsala 18an de dest bi tecrubeya bajarîbûnê kirin û loma jî bikaranîna zimanî berbelav kirin. Bikaranîna Hewramî bi gelemperî bi gundewarên Hewremanê re û bi nifûseke kêr ve li bajarê Helebçeya Iraqê û Senendec û Kirmanşaha Îranê ve sînoardar ma. Lê yên bajaran ji bo li hember asîmilasyona Kurdîya dominant ya Soranî li Iraqê û li hember Farişî an jî Soranî li Kurdistana Îranê li ber xwe bidin, bi gelek zehmetîyên mezintir ve rûbirû man. Yekûna van faktorên pêşîya kodîfîyebûn û standardîzasyona Hewramî girtin.

5.5. Polîtîka

Nebûna forma standart, nebûna zimanê tevgera neteweyî ya Kurdî, nebûna zimanê qadên modern û nebûna xwedîyê nifûseke bibandor ya ji hêla bajaribûn û sosyo-kronîkî ve, bû sebeb ku Hewramîaxêv di polîtîkaya Kurdistana Iraqê de bibin xwedîyê bandoreke gelek kêr. Ev rewş teqez ne rewşa Behdîni ye. Bandora polîtîk ya Hewramî her çiqas bisînor be jî di navbera du partîyên polîtîk yê bingehîn de hatiye dabeşkirin: PDK û YNK. Hin kesên Hewramîaxêv hene ku di pozîsyonên bilind yê partîyên PDK û YNKyê de cih digirin. Lê, herema Hewramîaxêv perçeyeke mintîqa YNKyê ye ku giraniya neteweperwerîya Kurdistanê û ya zimanê Soranî li wir heye. Rewş ji bo Behdîni gelek cuda ye. Ew li hemû parêzgeha Duhokê guhertoya bingehîn e ku ev der qeleyeke PDKyê ye. Di eslê xwe de, Behdîni zimanê zikmakî yê serokê PDKyê Barzanî ye. Behdîni ne tenê çima zimanê serokê PDKyê Barzanî ye, lê di heman demê de ew guhertoya bingehîn ya Kurmancî ye ku li mintîqaya Partîya Karkerên Kurdistanê tê axaftin ku PDK reqîbê wê partîyê ya artêşî û polîtîk e. Wisa tê xwîyanê ku piştgirîya PDKyê ji bo Behdîni ji bo bibe zimanê defakto yê parêzgeha Duhokê, ji hêla polîtîk ve hatiye motîvekirin. Bi vê PDK ne tenê hêza xwe ya polîtîk li vê parêzgehê bi hêz kiriye lê di heman demê de bandora PKKyê li mintîqaya Behdîniaxêv wekî Zaxo, Amedî û cihên din bêtaqet xistîye.

5.6. Mobilîzasyona Etnolînguîstîk

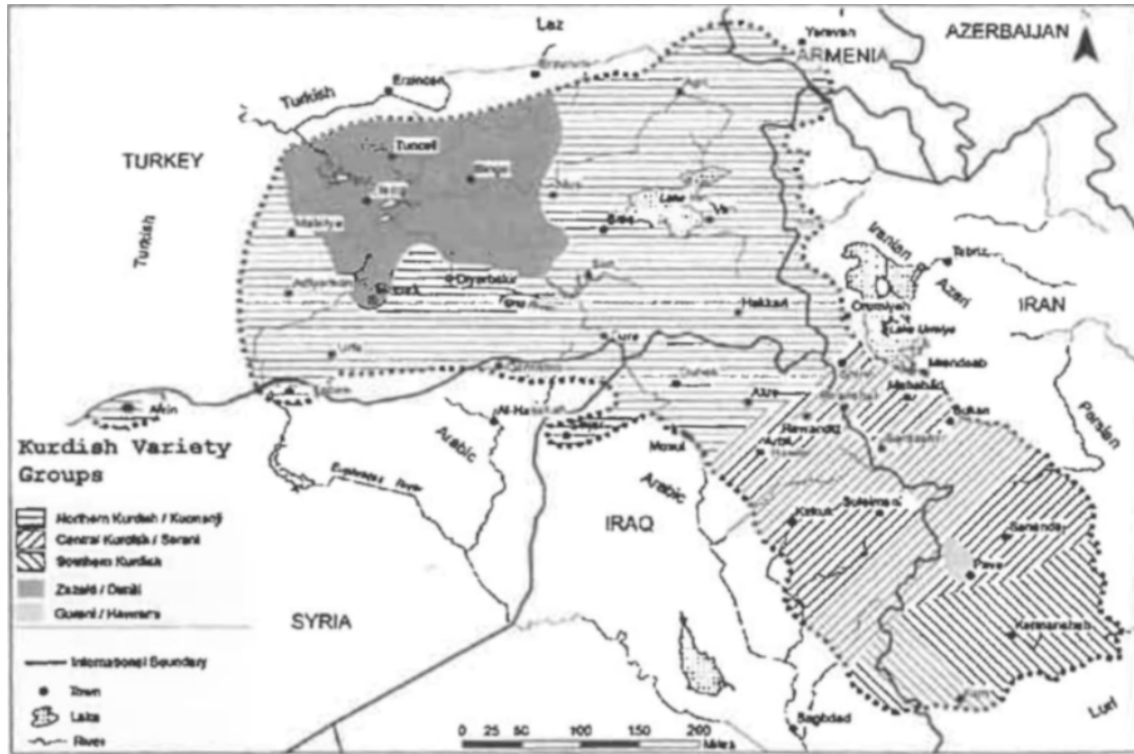
Polîtîkayên zimanî polîtîk in ne tenê ji ber ku ew ji hêla dewlet, dezgeh û partîyên polîtîk yê ku ji hêla polîtîk ve bihêz ve tene çêkirin, lê ji ber ku ew bi zext û tevgera polîtîk ya wan civatan ve env cam didin. Ev faktoreke din e ku Behdîni û Hewramî ji hev cuda dike. Civata Behdîniaxêv (bi taybetî yê li Duhok û Zaxoyê) zêdetir aktîf in ne tenê di xwestina mafên zimanî de lê di plana statûyê de jî aktîf in, wekî amadekirina ferhengan, pirtukên dersan û wergeran. Hetta ew butçeya xwe ji HHKyê nasitînin ji bo van çalakîyên xwe (Kulturname 2011). Gelek faktorên mobilîzasyona etnolînguîstîk ya Behdîni hişyar kiriye, wekî teknolojîyên nû yê ragihandinê û koç ku bûye sebeb hişyarîya nijadî ya derbarê gel û zimanên din bi taybetî yê Ewrûpayê pêk bê. Ev di kampanyayên Hewramîyan de jî heye ku yê kampanyaçêker di çarçoveya parastina zimanên kêmareyan de HHKyê di asta standartên Yekîtîya Ewrûpayê de nixandî. Ev kampanya refereyê Îmtîyazên Ewrûpî ji bo Zimanên Heremî an Kêminîyan yê 1992yan dikir. Aşîkar e ku hem civata Hewramî hem jî ya Behdîni di bin bandora van faktorên derveyî de mane. Dibe ku faktorên din jî hebin di cudahiya statûya wan de. Cudahîyeke bingehîn ya di herdu civatên zimanî de ev e (ji destpêka 1990an ber bi vir ve) ku li Turkîyeyê di nav axêverên Kurmancî (û Zaza) de tevgera bihêz ji bo perwerdeya bi zimanê zikmakî heye ku bandoa reke gelek mezin li ser zanyarên Behdîni kiriye ku ew ji hêla zimanî ve ji Soranî zêdetir xwe nêzikê Kurmancî bibînin. Mobilîzasyona etnolînguîstîk ya li Turkîyeyê û van demên dawî li Surîyê bawerî daye edîben Behdîni ku ew dikarin bi Soranî re reqabetê bikin. Her çiqas Behdîniya standart bi dehan sal pey Soranî dest pê bike jî, standardîzasyona Kurmancî bi Soranî re pêşî li Stenbolê paşê li Surîyê û di dawîyê de li Ewrûpayê (û ji destpêka 1990an ber bi vir ve li Turkîye û Surîyê) dest pê kiriye. Ev ne wekî rewşa Hewramî ya li Îranê ye ku hejmara pir ya Hewramîyan li wir dijîn. Esas, pirtukên xwendin û nivîsinê yê bingehîn ev çend sal in hatine çapkirin (Mousazadeh û Faeq 2016).

Encam

Armanca vê gotarê vokolîna sebebên statûyên cuda yên du guhertoyên Kurdî ye ku li Kurdîstana Iraqê tene axaftin. Hewramî bi gelenperî li derûdora taybet tê bikaranîn lê Behdînî her çiqas muxalîfê Kurdîya Soranî be jî, karîye bibe zimanê fermî yê defakto li parêzgeha Duhokê ku parêzgehek ji çar parêzgehên HHKYê ye. Analîzên ku bi gelenperî bi polîtîka û plansazîya zimanî ya krîtîk ve û bi taye betî nêrîna dîrokî-avanî ve hatî kirin nîşan da ku hin faktor dibe ku bûbin sebebên vê encamê: hebûnên cuda yên zimannasî, giringîya dîrokî û pêşketin û kevneşopîya edebî ya guhertoyan, têgehîştin û teva gera axêverên guhertoyan li hember guhertoya xwe, tevgerên bingehîn yên civatan ji bo berfirehkirina cihê zimên, demografi û rewşa sosyoekonomîk ya civatê, û wekî dawî polîtîka û hêza polîtîk ya civatê. Hin ji van faktoran, wekî mînak, cudahiya zimanî ji Soranî û xwedîbûyîna kevneşopîya edebî, Hewrî ramîyê zêdetir dike namzedê mafên zimanî. Lê ev devok ji gelek alîyan ve di nav dezavantajê de ye: ji aliyê kodîfikasyon û standardîzasyonê ve nêzîkê sedsalekê paşîya Kurmancî (Behdîniya Standart) ye; ji hêla civateke biçûktir ve tê axaftin ku bi piranî derûdorên Helepçeyê niştecîh in ku rewşa wan ya sosyoekonomîk û hêza wan ya polîtîk û bandora wan li ser HHKYê li gor Behdînî gelek kêmtir in. Faktora herî girîng ew dixwîyê ku Behdînî xwedîyê hêza polîtîk e ku bi têkilîya nêzîk ya bi PDKYê tê û bi taybetî ji têkilîya bi malbata Barzanî re tê ku ew avakarên PDKYê ne.

Tê mereqîkirin ka gelo Hewreman dê bikaribin hin bandara polîtîk bi dest bixin û bi vê hin mafên zimanî bi dest bixin, bi taybetî jî mafê perwerdehiya bi zimanê zikmakî. Statûya herdu guhertoyan newekhev e. Lê dibe ku ji ber hin pêşketinên di salên dawî de, ev newekhevî bi lehê Hewramî biguhere bêyî ku tu mafên Behdîniyêvan ji destê wan bê standin. Wekî mînak, Hewramîxêv ji bo mafên xwe yên perwerdeya bi zimanê zikmakî û piştgirîya HHKYê bo berdewamî û pêşketina Hewramî zêdetir dengê xwe derdixin. Ji bo cara ewil, di sala 2015an de, Wezaretê Perwerdehiyê ya HHKYê pirtûkên nivîs û xwendinê bi Hewramî ji bo polekê derxistin. Dîsa, çalakvanên zimanî û çandî li aliyê din yê sînor (yanê Îran) zêdetir bûne û ev dibe ku bandorê li ser jîndariya vê guhertoyê bike. Di sala 1916an de, pirtûkek bi navê Hewramî Pola Yekem ji hêla du Hewramên ji Îranê hatine derxistin (Mousazadeh û Faeq 2016). Ev pirtûk alfabeya Hewramî û hin qabîliyeten bingehîn yên xwendinê hîn dike û di hin dibistanên taybet û di dersên Hewramî de li herdu aliyên sînor tê bikaranîn. Çend qanalên televîzyon û radyoyan hin materyalên Hewramî çap dikin ku ew bi gelemperî di formên muzîk û bernameyên hefteyî de ne. Çalakvanên ziman û çanda Hewramî di salên dawî de ji medyaya civakî sîd werdigirin. Belkî tiştê herî muhim ew e ku bajarê Helepçeyê wekî parêzgehekê hate qebûlîkirin ku sedî bîstê ve parêzgehê Hewramîxêv in. Hewramîxêv dê bikaribin hêzeke bêhtir bibandor bin di hîlbijartinên heremî de û bi awayekî polîtîk dê bikaribin di rewşeke baştir de bin ji bo telepkirina perwerdeya bi zimanê zikmakî û di parastin û pêşxistina Hewramî de. Dîsa hemû îşaret nîşan didin ku Behdînî ji ber ku zimanê defakto yê Duhokê ye dê pêşketina xwe berdewam bike.

Komên Guhertoyên Kurdî (Sheyholislami, 2015)

References

- Anonby, Erik / Sheyhohslami, Jaffer / Mohammadirad, Masud 2016. Kordestan province in the Atlas of the Languages of Iran. Paper presented at the 3th International Conference on Kurdish Linguistics. University of Amsterdam; August 25-26. 2016.
- Ferguson, Gibson. 2006. Language planning and education. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Garvin, Paul L. 1993. A conceptual framework for the study of language standardization. *International Journal of the Sociology of Language*, 100-101/1: 37-54.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and nationalism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Giles, Howard / Bourhis, Richard / Taylor, Donald. 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. In: H. Giles, ed. *Language, ethnicity and intergroup relations*. London: Academic Press: 307-348
- Hassanpour, Amir. 2012. The indivisibility of the nation and its linguistic divisions. *International Journal of the Sociology of Language*, 217: 49-73
- Kulturname. 2009. Li Zaningeha Soran Kurmanci qedexe ye. <http://www.kulturname.com/?p=3434&print=1> (2011/08/01)
- KNN. 2015. April 04. Hewramîyekan bo sê serokatîyeke u hizbeka: Ta key berhest leberdem zimanekemanda [deo danên] [Hewramîmis to the three leadership and [political] parties. For how long do you want to create obstacles in front of our language]. www.knnc.net/Dreje-y-hawaLasp?id=43856&LinkID=4 (2016/09/05)
- Kurdistan. 2004. Constitution of the Iraqi Kurdistan Region. Unrepresented Nations and Peoples Organization. <http://www.unpo.org/article/538>. (2012/05/01)

- Longmanç 1998. Longman dictionary of English language and culture. Essex: Longman.
- Mackenzie. David. 2002 Gurâni. Encyclopedia Iranica. XI/4: 401-403
- Mackenzie. David N. 1962. Kurdish dialect studies I. London: Oxford University Press.
- May. Stephen. 2015. Language policy and political theory. In: D. C. Johnson / F. M. Hult. eds. Research methods in language policy and planning. A practical guide. Chichester: Wiley Blackwell: 45-55.
- May. Stephen. 2008. Language and minority rights: Ethnicity, nationalism and the politics of language. London/New York: Routledge.
- Mousazadeh, Fariborz / Faeq. Ne'man. 2016. Kalasu yoamu Horami (first grade Hawrami] Sulaimaniyah: Piramerd.
- Sheyhohslami. Jaffer. 2015. Language varieties of the Kurds. In: W Taucher / M. Vogl / P. Webinger. eds. The Kurds. History, religion, language, politics. Vienna: Austrian Federal Ministry of the Interior: 30-51.
- Sheyhohslami, Jaffer. 2012. Language policy and planning: Identity and rights in Iraqi Kurdistan. In: G. Kunsang / A. Snavely / T. Shaky. eds. Minority language in today's global society Vol. 2 New York: Trace Foundation: 106-128.
- Sheyhohslami, Jaffer / Hassanpour, Amir / Skutnabb-Kangas. Tove. eds. 2012. The Kurdish Linguistic Landscape: Vitality. Linguicide and Resistance. International Journal of the Sociology of Language, 217.
- Sheyhohslami. Jaffer. 2011. Kurdish identity, discourse and new media. New York: Palgrave Macmillan.
- Sonntag, Selma K / Cardinal, L. 2015. State traditions and language regimes: A historical institutionalism approach to language policy. Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies. 8/1: 5-21.
- Tollefson, James. 2006. Critical theory in language policy. In: Thomas Ricento. ed. An introduction to language policy: Theory and method. Oxford. Blackwell: 42-59.
- White. Paul. 1991. Geographical aspects of minority language situations in Italy. In: Collin H. Williams, ed. Linguistic minorities, society, and territory. Clevedon: Multilingual Matters: 44-65.
- Wright, Sue. 2007. The right to speak one's own language. Reflections on practice. Language Policy. 6, 323-330.